

**DEBRELİ VİLDAN FÂİK EFENDİ'NİN (1853-1925) TAVDÎHU'L-MÜBHEMÂT FÎ MÂ
VERADE FÎ'L-KUR'ÂN MİNE'L-KELİMÂT ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Eyüp YAKA*

ÖZ

Makalede son dönem Osmanlı âlimlerinden Debreli Vildan Fâik Efendi'nin (1853-1925) *Tavdîhu'l-Mübhemât fî mâ Verade fî'l-Kur'ân mine'l-Kelimât* adlı eserinin analizi ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Eserde, Kur'ân mübhemleri ve garîbleri konu edinilmiştir. 58 sayfadan oluşan eser, yazma (mahtût) nüshasından alınıp incelenmiştir. Müellif bu eserde Kur'ân ilimlerindeki Mübhemâtü'l-Kur'ân ve Garîbü'l-Kur'ân kapsamında bir incelemeden ziyade, Kur'ân okumaları esnasında manası kendisine kapalı ve anlaşılması zor gelen bazı kelime ve cümlelerin izahını yapmıştır. Açıklamalarında çoğunlukla Bursevî'nin tefsirinden cümle cümle aktarmış, Suyûtî'nin *İtkân*'ından da bazen nakilde bulunmuştur. Kendi görüşleri yok denecek kadar az görülmektedir. Makalede müellifin Kur'ân mübhemleri ve garîbleri hakkındaki yaklaşımını mukayese edip anlamak için iki konu hakkında da genel bilgiler verilmiştir. Telifinde Arapça'yı kullanan müellif bazı izahlarında Farsça açıklamalar da yapmıştır. Bu eser, Kur'ân İlimleri geleneğindeki mübhem ve garîb kelimeleri açıklamaktan ziyade kendisinin anlayamadığı yerler için bakılabilecek küçük bir Kur'ân Sözlüğü olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Mübhem, Garîb, Debreli, Kur'ân, Bursevî, Suyûtî.

Evaluation of Debreli Vildan Faik Efendi's (1853-1925) Work *Tavdîhu'l-Mubhemât Fî Mâ Varada Fî'l-Qur'ân Mina'l-Kalimât*

ABSTRACT

In this article, *Tavdîhu'l-Mubhamât Fî Mâ Varada Fî'l-Qur'ân Mina'l-Kalimât* of Debreli Vildan Faik Efendi (1853-1925) who is one of the late Ottoman scholars, was analyzed and evaluated. Hidden (mubham) and foreign words (gharib al-Qur'ân) of Qur'ân were mentioned in the work. The work, consisting of 58 pages, was examined from its manuscript (mahtût). In this work, the author explained some words and sentences of Qur'ân which means closed and difficult to understand for him while reading, rather than reviewing Mubhamât al-Qur'ân and Gharib al-Qur'ân that are sciences of the Qur'ân. Vildan Faik generally quoted sentence by sentence from the interpretation of Bursevî and sometimes conveyed from Suyûtî's *İtkân* in his explanations. The author's own opinions were almost not seen in the work. In this article, general information was given about both Mubhamât al-Qur'ân and Gharib al-Qur'an to understand and compare the approach of the author. Vildan Faik used Arabic in writing and sometimes he made Persian explanation on it. This work can be evaluated as a

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı. eyaka07@hotmail.com.

dictionary of the Qur'an to look for a place that he himself does not understand rather than having to explain hidden and foreign words in the tradition of the sciences of the Qur'an.

Keywords: Mubham, Gharib al-Qur'an, Debreli Vildan Faik, Qur'an, Bursevî, Suyûtî.

GİRİŞ

Kur'an'ı anlama yolundaki çalışmalar ilk olarak Sahabenin anlayamadığı yerleri Rasulullâh'ın (sav) sormasıyla başlamış ve sonraki asırlarda artarak devam etmiştir. Bu uğurda ömürler verilen gayretler gösterilmiş ve sayısız eserler ortaya çıkmıştır. Arap dilinde inen ilahi vahiy, her dilde anlaşılma gayretine mazhar olmuş ve inansın inanmasın bütün insanlığın dikkatini çekmiştir. Asırlarca İslama hizmet eden Selçuklu ve Osmanlı toplumu içinden de büyük alimler çıkmış ve kendi toplumuna Kur'an'ın sonsuz nurunu yansıtmaya çalışmışlardır. Özellikle Osmanlı döneminde bu yolda ciddi eserler telif edilmiştir. Osmanlının çöküş dönemindeki alimlerden birisi de Debreli Vildan Fâik Efendi'dir (1853-1925).

Arnavutluk'un Debre sancağına bağlı Rakalar kazasının Perseniçe köyünde doğan Vildan Fâik Efendi öğrenimine Üsküdar'da Vâlîde-i Atık Medresesi'nde başlamıştır. İlk eğitimini Ispartalı Hoca Hâfız Sabri Efendi'den almış ve Kur'an'ı ezberleyip kırâat-i aşere eğitimini de tamamlamıştır. Daha sonra Üsküdar dersiâmlarından Alâiyeli Kara Mustafa Efendi'nin derslerine on dokuz yıl devam edip icâzetnâme almış ve 1882'de Üsküdar Yeni Vâlîde Camii'nde ders vermeye başlamıştır.

Çeşitli medreselerde müderrislik, birçok yerde vâizlik ve bazı devlet dairelerinde de resmi görevlerde bulunan Vildan Fâik Efendi 4 Temmuz 1925 tarihinde Üsküdar'da vefat etmiş ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir. Çeşitli konularda onbeşten fazla eseri olan müellifin bu yazma eserlerinin çoğu, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Aziz Mahmud Hüdâyî koleksiyonunda bulunmaktadır.¹

Müellifin hayatına ve eserlerine kısaca temastan sonra - ki onun hakkında yapılan çalışmalarda konuya dair detaylı bilgiler verilmiştir.- araştırmanın formatını da şöyle özetlemek mümkündür:

Makalede şu hususların tespiti amaçlanmıştır: 1- Müellifin Mübhemâtü'l-Kur'an ve Garîbü'l-Kur'an'dan ne kastettiğini ve yazdığı eserin bu alandaki eserlerden varsa farklı yönlerini ortaya koymak. 2- Eserin girişinde istifade ettiğini söylediği Bursevî tefsiri ile *İtkân*'dan ne kadar ve nasıl faydalandığını incelemek. Yani müellif eserinde açıkladığı lafızları mübhem ve garîb olarak belirtmediği için bu iki noktanın özellikle *İtkân*'ın ilgili bölümlerinde nasıl geçtiğine bakmak.

Makalenin hacmini aşacağı için bütün sûreleri alınmamış ayrıca tamamı aynı metotla telif edildiği için eserin hepsini aktarmaya lüzum görülmemiştir. Müellifin eserinin tamamını; mukaddimesinde başvurduğunu söylediği Bursevî'nin tefsiri ile Suyûtî'nin *İtkân*'ından beraber alıntı yaparak, sadece Bursevî'den alıntı yaparak ve hiç kaynak göstermeden oluşturduğunu gördük. Bu yüzden makalede bu üç durum esas alınarak örnekler seçilip incelenmiş ve yapılan alıntılarının her iki eserdeki yerlerine de dipnotlarda işaret edilmiştir.

Müellifin izahlarını aynen vermeye gayret ederken yeri geldikçe kendi görüşlerimiz de belirtilmiştir. Eserde geçen hadislerin kaynakları gösterilirken, izahı yapılan kelime ve cümlelerin

¹ Müellifin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi bkz. Mardin, Ebu'lulâ, *Huzur Dersleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966, II-III, 140-141, 828-829; Özel, Mustafa "Debreli Vildan Fâ'ik ve el-Multekât fî usûli't-tefsîr", *İslâmiyât* II, Ekim-Aralık 1999, sy: 4, s. 223-226; Özel, Mustafa, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler I", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2002, sy. XV, s. 67-69; Sula, Murat, "Debreli Vildan Faik ve Teshîlu'n-Nahv'î", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/XXIX, s. 123-174; Güldöşüren, Arzu, "Arnavutluk'tan İstanbul'a Bir Alim Portresi: Debreli Vildan Faik Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 48, Haziran 2015, 117-148; Güldöşüren, Arzu, "Debreli Vildan Faik Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, I-XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013. XXXIII, 108-109.

bulunduğu ayetlerin meallerinden sadece konunun anlaşılmasını sağlayacak kısmı verilmiştir². Eserde izah edilen kelime ve cümlelerin bu meallerdeki ilgili kısmının da altı çizili olarak gösterilmiştir.

Müellifin eserini incelemeye geçmeden önce eser hakkında genel bilgiler vermek yerinde olacaktır. Bu vesileyle Kur'ân mübhemleri ile garîblerine de özet şekilde değinilecektir.

I. ESER HAKKINDA KISA BİLGİ

İncelediğimiz eser *Tavdîhu'l-Mübhemât fi mâ verade fi'l-Kur'ân mine'l-Kelimât*, Hacı Selim Ağa kütüphanesi Aziz Mahmud Hüdâyî koleksiyonu tefsir no: 68/125'de kayıtlıdır ve 200x318 / 275x155 ölçülerindedir. Geleneksel yazma eserlerdeki varak sistemi yerine her sayfası numaralanmış olan eser, 58 sayfadan ibarettir ve Rika hattıyla yazılmıştır.

Müellif, Mushaf tertibini takip ettiği eserde 99 sureyi ele almış geri kalan 15 sureyi (Fetih, Saf, Cuma, Teğâbün, Burûc, Leyl, Tîn, Kadir, Beyyine, Zilâl, Asr, Kureyş, Kâfirûn, Nasr, İhlâs) incelemeye almamıştır. Fakat bunlardan Fetih suresi son ayetteki “ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ ”³ cümlelerini Muhammed suresine alarak izah etmiş ve Fetih suresine müstakil bir başlık açmamıştır.⁴ Fussilet suresinin “Secde Suresi” şeklinde hatalı başlıklandırıldığı görülmektedir.

Müellif incelediği ayetin tamamını değil sadece mübhem veya garîb gördüğü kısmı eser metnine almıştır. Açıkladığı kelime yahut cümlelerin hemen yukarı kısmını çizerek işaretlemiş ve farkedilmesini sağlamıştır. Metnin bu kısımlarını harekelemiştir. Arapça olarak telif edilen bu eserdeki izahlarda zaman zaman Farsça ibare ve beyitler de kullanılmıştır.

Debreli Vildan çok kısa bir girişle başladığı kitabında bu eseri yazmasındaki amacı, takip ettiği metodu ve istifa ettiği kaynakları hakkında şunları söylemiştir:

“Allâh'ın kitabını O'nun rızasını talep için her okudukça müşkilini, mübhemini öğrenmek kastıyla bazı kelimelerinin manasını, bazı garîb kelimelerinin müphemlerini ve delâletlerini açıklamayı arzu ettim. Hakikat şu ki Kur'ân'ın kendisinde müphemlik yoktur. Tam aksine müphemlik, Arab'ın diline ve fasih ulemânın lisânına tam olarak vâkıf olamayanlardadır. Kur'ân'daki garîblere gelince; bunlar güzel garîblerdir, fakat meâni ilmindeki fasâhatı bozan vahşî Garîb değildir. Her güzel garîb kelimedede akıl ve fazilet sahiplerinin anlayacağı çok güzel ve çok ince manalar vardır.

Ben bu müphemleri ve garîb kelimeleri tefsirlerden toplayıp açıklamak istedim. Çoğunlukla Suyûtî'nin (ö.911/1505) el-İtkân'ından ve İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) Rûhu'l-Beyân'ından topladım.”⁵

Müellif eserde, giriş kısmında ifade ettiği üzere mübhem ve garîb lafızlara değinmiş ancak müşkil lafızlarla ilgili hem eserin tamamında hem de girişinde bir tespit ve izah yapmamıştır. Dolayısıyla burada sadece Mübhemâtü'l-Kur'ân ve Garîbü'l-Kur'ân'a genel hatlarıyla değinilip müşkil hakkında bilgi verilmeyecektir.

II. MÜBHEM

Mübhem sözlükte, “nereden geldiği bilinmeyen söz demektir. Bu da Arapların giriş kapısı bilinmeyen duvara حائط مبهم sözünden alınmıştır. Bir iş/konu mesele karışık içinden nasıl çıkılacağı ve çözüme kavuşacağı belirsiz olunca استبهم عليهم الأمر ‘İş ona karışık geldi’ cümlesi kullanılır.”⁶ “Akıl ve duygularla anlaşılması çok zor olan her şeye mübhem denilir. Mesela; kapıyı, açılma ihtimali kalmayacak şekilde kapatan bir kişi أَتَهَمْتُ الْبَابَ cümlesini kullanır.”⁷

² Komisyon, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 26. bsk., Ankara 2012.

³ Fetih, 48/29.

⁴ Debreli, Vildan Fâik Efendi, *Tavdîhu'l-Mübhemât fi mâ verade fi'l-Kur'ân mine'l-Kelimât*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Aziz Mahmud Hüdâyî Koleksiyonu Tefsir No: 68/125, 49.

⁵ Debreli, *Tavdîhu'l-Mübhemât*, 1.

⁶ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1414, XII, 57.

⁷ Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtü el-fâzi'l-Kur'ân*, Tahkik: Safvân Adnân ed-Dâvûdî, ed-Dâru's-Şâmiyye, I. bsk. Beyrut 1992, 149-150.

İstilah tanımına bakacak olursak Kur'ân'daki mübhemler; bizzat kendi ismiyle zikredilmemiş, ne veya kim olduğu açıkça belirtilmemiş fakat bunun yerine umum kastedilmeyen مَنْ ve الذي ism-i mevsulleri, tensiye ve cemi isimler, kadın, erkek, cin, melek, zamirler, zaman mekan isimleri gibi kapalı kelimelerdir.⁸ Hatta Suyûtî (ö. 911/1505) ikiye ayırdığı mübhemlerin ikincisini “bazı ismi bilinen toplulukları gösteren mübhemler” diye bahsetmiştir.⁹

Belensî (ö.782/1381) de genel olarak Kur'ân mübhemlerini iki kısma ayırmıştır: “Birincisi: Allâh'ın bilgi ve mahiyetini sadece kendisine has kıldığı, başkasının bilmesine imkan olmayan mübhemler. Mesela; Kıyamet saatinin vakti, dünya ömrünün sonu ve sadece Allâh'ın bildiği gayb konuları. Bu kısımdakileri bilmeyi istemek haramdır, bilmeye zorlamak da caiz değildir. Çünkü bu şekilde davranmak, Allâh Taâlâ'nın kimsenin bilemeyeceğini haber verdiği şeyi istemek ve böyle bir talep de Allâh'ı yalanlamak olur. Bu tür mübhemler hakkında eser telif eden ve söz söyleyenler bilgisizce konuşmuş ve şer'an yasak olan bir duruma düşmüş olmaktadır.

İkincisi: Bilgisini Allâh Taâlâ'nın kendisine has kılmadığı ve araştırılmasının yasaklığına dair ne Kur'ân'da ne de sünnette bir hükmün olmadığı mübhemler.”¹⁰

Mübhemât konusunda Suyûtî'den önce eser telif eden Belensî bu ifadelerinde ondan farklı olarak, “Allâh Taâlâ'nın kendisine has kıldığı ve bilinmesi mümkün olmayan mübhemler” hakkında görüş beyan etmenin caiz olmadığını söylemiş ve böyle bir şeye kalkışmanın Allâh'ı yalanlamak olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. O, bunların dışındakileri de “araştırılması şer'an yasak olmayan mübhemler” olarak ikinci grup içine almıştır.

İslam alimleri sebab-i nüzuller, nâsih-mensûh ve kıssalardaki detay verilemeyen hususlarda olduğu gibi¹¹ Kur'ân'da açık şekilde ifade edilmemiş bu mübhemlerin tespitinde en güvenilir yol ve kaynağın başta Kur'ân ve sahih hadisler ile sağlam rivayetler olduğu; bu konuda re'y'e/ictihada yer olmadığını söylemişlerdir. Hatta Suyûtî, mübhemlerin açıklandığı birçok kitap veya tefsiri herhangi bir kaynak ve mesned zikretmedikleri için eleştirmiştir.¹² Zerkeşi (ö.794/1392) birçok alimin mübhemler konusuyla ilgilenmediğini ve meselenin asıl itibariyle hadis eserlerinde ele alınan bir konu olduğunu söylemiştir.¹³

Kur'ân'da mübhemlerin bulunmasıyla ilgili olarak Suyûtî tarafından şu sebepler zikredilmiştir:

“a. Kur'ân'ın başka yerinde zikredildiğinden tekrar etmemek için.

“مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ” “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet;”¹⁴ ayetindekiler

“Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler.”¹⁵ ayetinde açıklanmıştır.

b. Herkesçe malum ve meşhur olduğundan açıklanmasına gerek duyulmamıştır. “وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ” “Dedik ki: “Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin.”¹⁶ ayetinde Hz. Adem'in

⁸ Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Tahkik: Muhammed Mütvellî Mansûr, Mektebetü Dâri't-Türâs, 1.bsk, Kahire 2009, 857. Ayrıca bkz. Abdülhamit Birişik -Hüseyin Abdülhadi Muhammed, “Mübhemâtü'l-Kur'an”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, I-XXXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 437-438,

⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 865-870.

¹⁰ Belensî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *Mübhemâtü'l-Kur'an*, Tahkik: Muhammed Osman, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2013, 14-16.

¹¹ Abdülhamit Birişik - Hüseyin Abdülhadi Muhammed, Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXI, 437, s.437.

¹² Suyûtî, *el-İtkân*, 857.

¹³ Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 3. bsk, Mektebetü Dâri't-Türâs, Kahire, 1984, I, 155.

¹⁴ Fâtiha, 1/7.

¹⁵ Nisâ, 4/69.

¹⁶ Bakara, 2/35.

(as) eşinin Havva olması herkes tarafından bilindiği için ayrıca burada isim olarak zikre lüzum duyulmamıştır.

c. Gönlünü kazanma düşüncesiyle ismini gizlemek daha belîğ olduğu için.

“ وَمِنَ النَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ” *“İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider.”*¹⁷ Bu ayette “ مَنْ ” edatıyla zikredilen kişi Ahnes b. Şureyk’tir ve daha sonra hidayete ererek iyi bir müslüman olmuştur.

d. Açıklanmasında pek büyük bir fayda olmaması. “ أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ ” *“Yahut altı üstüne gelmiş (ıvırsız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi?...”*¹⁸ ayeti ile “ وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ ” *“Onlara, deniz kıyısında bulunan kent halkının durumunu sor.”*¹⁹ ayetinde geçen **karvenin** açıklanmasında hiç kimseye bir fayda yoktur.

e. İsmiyle değil de sahip olduğu bir faziletiyle o kişi veya kavramı yüceltmek.

“ وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ ” *“İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler.”*²⁰ ayeti ve “ وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ ” *“Doğru Kur’an’ı getiren ile onu tasdik edenler var ya...”*²¹ , “ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ ” *“...Hani o arkadaşına, “Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber” diyordu...”*²² ayetlerinin hepsinde maksat tasdikdir.

f. Muhatabın, başkasını tahkir ettiği bir vasıfla anılmasını sağlamak.

“ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ” *“Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.”*²³ ayetinde Hz. Peygamber (sav)’e hakaret ettiği bir sıfatla tahkir edilen Âs b. Vâil’dir.²⁴

III. GARİB

Araştırmamızla ilgili genel hatlarıyla değineceğimiz bir mesele de Garîbu’l-Kur’ân kapsamına giren lafızlardır. Bunların araştırılması ilk olarak İbn Abbâs’ın (ra): “Benden dildeki garîb lafızları sormak isterseniz, şiire başvurunuz. Zira şiir, Arab’ın divanıdır.”²⁵ tavsiyesi ile başlamış ve tarihi süreçte de alimler konuya dair birçok eser telif etmiştir.

Kelime sözlükte “Yurdunu terkeden uzaklaşan, yalnız ve tek kalan, yabancı demektir. Ayrıca manası anlaşılamayan söz”²⁶ anlamlarına da gelir. “Kendi cinsleri arasında görülmemiş her şeye de garîb denilir. Nitekim şu hadisi şerifte bu anlamda gelmiştir: İslam garîb olarak başladı ve yine başladığı gibi garîb olarak dönecektir.”²⁷

Buna göre garîb lafız; “Az kullanılması sebebiyle manası sözlüklere başvurulmadan bilinemeyen kelimeler” anlamına gelir.²⁸

¹⁷ Bakara, 2/204.

¹⁸ Bakara, 2/259.

¹⁹ A’râf, 7/163.

²⁰ Nûr, 24/22

²¹ Zümer, 39/33.

²² Tevbe, 9/40.

²³ Kevser, 108/3.

²⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 856-857. Ayrıca bkz. Belensî, *Mübhematü’l-Kur’an*, 18-19. Ayrıntılı bilgi bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 27. bsk., Ankara 2015, 186-190; Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 7. bsk, İstanbul 2008, 151-156.

²⁵ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 293.

²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I, 640.

²⁷ Râğîb el-İsfahânî, *Müfredât*, 604; Müslim, İbnü’l-Haccâc Ebu’l-Hasen el-Kuşeyrî, *Sahîh*, Tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut (tarih yok), Kitâbu Bedee’l-İslâm, 232; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *Müsned*, Tahkik: Şuayb Arnaûd, Müessesetü’r-Risâle, 1. bsk. Beyrut 2001, V, 296.

²⁸ Elmalî, Hüseyin-Arslan, Şükrü, “*Garib*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, I-XXXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, XIII, 374.

Arap dilinin kendi bünyesinde doğal olarak bulunan garîb lafızlar, bu dille inmiş Kur'ân'da ve onu tebliğ, teybîn ve tatbîk eden Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinde de mevcuttur. İslam alimleri asırlar içinde Kur'ân'daki garîb kelimeleri araştırmış ve Garîbu'l- Kur'ân adında bir ilim oluşurken; aynı zamanda sünnetle ilgili olarak da Garîbul-Hadîs ilmi ortaya çıkmıştır. Her iki ilim sahasında da oldukça zengin araştırma mahsulü eserler vücuda getirilmiştir.²⁹

Garîbu'l-Kur'ân konusunun neleri kapsadığına baktığımızda ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: “Kur'an-ı Kerim, Arapça'nın Kureyş lehçesiyle nazil olmakla birlikte diğer Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeleri de ihtiva etmektedir. Ayrıca Kur'an'da, az kullanılmasından dolayı manası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç lafızlar da vardır. Tefsir ilminde Kur'an'daki bu tür kelimelerin açıklanması garibü'l-Kur'an'ın konusunu teşkil etmektedir.”³⁰

Kur'ân'daki garîb kelimelerle ilgili anlama ve araştırma faaliyetleri yukarıda da söylediğimiz gibi Sahabe ile başlamıştır. Hem Hz. Ebû Bekir'e (ra) ve hem de Hz. Ömer'e (ra) “ وَفَاكِهِمَ وَأَبَا ”³¹ ayetindeki “ أَبَا ” kelimesinin anlamının sorulması; Abdullah b. Abbâs'ın (ra): Kur'ân'daki şu dört kelimedenden başka bilmediğim bir şey yoktur: “ غَسْلِينَ ”³², “ وَحَنَائًا ”³³, “ لَأَوَاهُ ”³⁴, “ وَالرَّقِيمِ ”³⁵; Fâtır'ın anlamını iki bedevinin kuyu başındaki çekişmesi esnasında ‘kuyuyu ilk yapan benim’ anlamında Fâtır'ı kullanıncaya kadar bilmiyordum.”³⁶ ifadeleri, garîbu'l-Kur'ân'ın İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren müslüman toplumun ilgi ve araştırma alanına girdiğini göstermektedir.

IV. ESERİN İÇERİĞİ VE ANALİZİ

Araştırmada Debrelî Vildan'ın bu eserindeki mübhem ve garîbleri geleneksel anlayıştan biraz farklı bir anlamda ele aldığı görülmüştür. Nitekim eserin girişindeki: “Kur'ân'ın kendisinde müphemlik yoktur. Tam aksine müphemlik, Arab'ın diline ve fasih ulemanın lisanına tam olarak vakıf olamayanlardadır.”³⁷ cümlelerinde bunu görmek mümkündür. Mübhemlerin ıstılahi anlamında şahıs, topluluk ve mekan isimleri aranıp tespiti sözkonusu iken müellif, eserinde bu tür müphemleri tespitten ziyade çoğunlukla kelimenin sözlükteki “kapalılık, anlaşılmazlık” anlamını gözetmiştir. Bir kelime veya cümlede kimin, hangi topluluğun veya nerenin ismini değil de; çoğunlukla kelimenin anlamındaki kapalılığı araştırmıştır. Eserin tamamını hem Bursevî tefsirinden hem de *İtkân*'dan alıntı yaparak oluşturduğu için kendisine ait orijinal bir metodu olduğunu söylemek zordur. Bu yüzden müellifin metoduna dair başka bilgi vermek mümkün görülmemektedir.

Eserin; yazıldığı alandaki orijinalliğini, müellifin farklı görüş ve tespitlerinin olup olmadığını incelemek için, kullandığı kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırmak yerinde olacaktır. Bu sebeple müellifin izahlarını, faydalandığı iki eseri ve bunlardan istifade tarzını esas alarak birkaç başlık altında incelemek mümkündür.

²⁹ **Garîbu'l-Kur'ân**'a dair meşhur birkaç eser şöyle zikredilebilir: Ebû Abdîrahmân el-Yezîdî (ö. 237/851), *Garîbu'l-Kur'ân ve tefsîruhû*; Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889), *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*; Râğîb ei-İsfehânî (ö. 502/1108), *el-Müfredat fî garîbi'l-Kur'ân*; Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), *Tefsîrî'l-müşkil min garîbi'l-Kur'ân*. **Garîbu'l-Hadîs**le ilgili birkaç örnek eser: Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö.224/838), *Garîbü'l- hadîs*; Ebû Süleymân Ahmed b. İbrâhîm el-Hattâbî (ö. 388/998), *Garîbü'l-hadîs*; Ahmed b. Muhammed el-Herevî (ö. 401/1011), *Kitâbü'l-Garîbeyn: garîbeyi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*. Her iki alâmla ilgili daha fazla eser için bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, 151-159; Cerrahoğlu, İsmail; “*Garîbu'l-Kur'ân*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, I-XXXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, XIII, 379-380; Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, 156-158; Kandemir, M. Yaşar, “*Garîbu'l-Hadîs*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, I-XXXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIII, 376-378.

³⁰ Cerrahoğlu, İsmail, “*Garîbu'l-Kur'ân*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XIII, 379.

³¹ Abese, 80/31.

³² Hâkka, 69/36.

³³ Meryem, 19/13.

³⁴ Tevbe, 9/114.

³⁵ Kehf, 18/9.

³⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, 311-312.

³⁷ Debrelî, *Tavdîhu'l-Mübhemât*, 1.

A) Bursevî ve Suyûtî'den Alıntı Yapılan Yerler

Debreli eserinin tamamında ençok Bursevî tefsirinden cümle cümle alıntı yaparak, zaman zaman da Suyûtî'nin *İtkân*'ından istifade etmiştir. Burada ayetlerdeki bir kelime ve cümle için sadece her iki eserden birlikte aldığı açıklamalardan bazı örnekler verilerek değerlendirilecektir.

1. “...*Çünkü bu, büyük bir günahtır.*”³⁸ *Büyük bir günah.*³⁹ *“Ey iman edenler! Allâh'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de.”*⁴⁰ Bunlar, Hulefâ-i Râşidîn gibi gerçek emir ve adalet sahibi ve onların yolundan gidenlerdir.⁴¹ Suyûtî ise: “bunlar, ehl-i fikh ve dindir.”⁴² demiştir.

2. “...*(Ey Mûsâ!)Bu, senin imtihanından başka bir şey değildir...*”⁴³ “Bu beyinsizlerin/sefihlerin içine düştükleri fitne ancak senin imtihanın ve sınavındır.”⁴⁴ Suyûtî de: Bu ancak senin azabındır, demiştir.⁴⁵

3. “...*Andolsun eğer beni kıyamete kadar ertelersen, onun soyunu, pek azı hariç, kendime bağlayacağım.*”⁴⁶ “Onun (Adem'in) çocuklarını ve neslini iğvâ ile öyle güçlü isti'la edeceğim ki (kontrol ve etki altına alacağım). *احكنه* üzerine çöktü, isti'la etti demektir.”⁴⁷

Bu üç örnekte müellif, garîb lafızları uzun ve detaylı şekilde izah yerine çok kısa alıntılarla açıklamıştır. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere uzun alıntılarla da kelime izahı yapmıştır. Eserin tamamında bu yöntemi görmek mümkündür.

4. “...*Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmıştır...*”⁴⁸ “Ayetteki *حُسْبَانًا* kelimesi hesap ve sayı anlamında masdardır ve نصر babındandır. **El-Hisâb** kelimesine gelince bu, علم babındandır ve manası zann ve tahmindir. Buradaki mana ise ilk anlamdır yani hesap ve sayıdır. O zaman manası şöyle olur; Güneş ve aya çeşitli (vakitler) aşamalar tayin edilmiştir. Vakitler bu aşamalara göre hesaplanır. Çünkü Allâh Taâlâ güneşin hareketlerini takdir etmiştir ve bir senedeki yavaş veya hızlı dönüşlerini buna göre tamamlar. Ayn hareketlerini de tayin etmiştir ve ay da bir aylık dönüşünü buna göre yapar. Meyvelerin olgunlaşması, ekin ve neslin üremesi vb. gibi dört mevsimdeki olaylar ve bunlarla ilgili faydalar bu takdire göre düzenlenir; alemin ayakta kalıp devamı da bununla düzene girer.⁴⁹ Buna “Günlerin, ayların ve yılların sayıları.”⁵⁰ şeklinde başka bir anlam da verilmiştir.⁵¹

5. “...*متلهم كمثل الذي استوفد نارا.*”⁵² “Onların (münafıkların) durumu, (karanlık gecede) bir ateş yakan kimse misalidir.”⁵² Ayette geçen **el-Mesel**'in aslı Nazîr/benzer, örnek anlamındadır ve burada kelime, ateşin içine düşürdüğü her hal veya ateşin kendisinde oluşturduğu şaşırtıcı durum için istiâre olarak kullanılmıştır. Tabii ki bunda bir garîblik var. Şu ayetlerdeki gibi: “...*مثل الجنة التي وعد المتقون.*”⁵³ “*Takvâ sahiplerine va'dolunan cennetin özelliği (şudur).*”⁵³, “...*ولله المثل الأعلى.*”⁵⁴ “*En yüce sıfatlar ise Allâh'a aittir.*”⁵⁴, yani Azamet ve Celâl durumuna sahip bir vasıf/sıfat demektir. Bu ayette ise Allâh Taâlâ

38 Nisâ, 4/2.

39 Suyûtî, *el-İtkân*, 314; Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, I-X, el-Matbaatü'l-Osmâniyye, Dersaadet, 1330, II, 161.

40 Nisâ, 4/59.

41 Debreli, *Tavdîhu'l-Mübhemât*, s. 12; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, II, 228.

42 Suyûtî, *el-İtkân*, 315.

43 A'râf, 7/155.

44 Debreli, *Tavdîhu'l-Mübhemât*, 18; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, III, 250.

45 Suyûtî, *el-İtkân*, 319.

46 İsrâ, 17/62.

47 Debreli, *Tavdîhu'l-Mübhemât*, 27; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, V, 180; Suyûtî, *el-İtkân*, 324.

48 En'âm, 6/96.

49 Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, III, 71.

50 Suyûtî, *el-İtkân*, 317.

51 Debreli, *Tavdîhu'l-Mübhemât*, 16.

52 Bakara, 2/17.

53 Ra'd, 13/35.

54 Nahl, 16/60.

münafıkların gerçek hallerini ortaya koyunca hemen akabinde de konunun daha iyi anlaşılması için ek olarak bu darb-ı meseli getirmiştir. Çünkü temsil/örnekleme; tasavvur edileni akla en güzel/hoş şekilde yerleştiren ve hiçbir şey anlamayan aptal bir cahile bile anlatmanın en kuvvetli aracıdır. Bu; münkeri maruf suretinde açıklar, alışıksız olunmayanı (vahşiyi) alışılmış şeklinde açıklar, hayal edileni gerçek olarak gösterir, akıldakini dokunulan hale getirir yani manaları müşahhas hale getirir. Bu yüzden meselden maksat; gizliyi açık olana, gaybı şahit olana teşbih etmektir. İşte bu türden Allâh Taâlâ kitaplarında meselleri çokça vermiştir. İncil’de Sûretü’l-Emsâl adında bir sûre varken Kur’ân’da da mesel ve ibretlerle ilgili 1000 kadar ayet vardır. Bundan başka peygamberlerin, alimlerin ve filozofların sayılamayacak kadar çok mesel ve ibretlerle dolu sözleri vardır. Suyûtî *İtkân*’da şunları söylemiştir: “Kur’ân ilimlerinin en büyüğü, onun Meselleridir fakat insanlar ise bundan gafildirler.”⁵⁵

Son iki örnekte ise müellif, açıkladığı lafızların sarf ve nahiv açısından yapısına değinmiş; ayrıca Mesel konusunun Arap dilindeki önemi ve fonksiyonu üzerinde durmuştur. Bu bağlamda Kur’ân’daki mesellerin değerine de dikkat çeken alıntıyı zikretmiştir. Müellifin açıklamalarında sıklıkla Arap dili kuralları ile sanatlarına; anlattığı konu miktarınca değindiğini görmek mümkündür.

B) Sadece Bursevî’den Alıntı Yapılan Yerler

Bu başlık altında ise Debreli’nin yaptığı açıklamalarda sadece Bursevî’den birebir yaptığı alıntılardan örnekler verilecektir. Müellif eserinde açıkladığı kelime veya cümlelerden hangisinin mübhem veya garîb olduğunu belirtmemiş ve bir tasnife de gitmemiştir.

Bu nedenle buradaki örnekler, mübhemleri ve garîbleri içerip içermemesi açısından üç başlıkta ele alınmıştır.

a) Mübhemlik ve Gariblik Olmayan Yerlere Yapılan İzahlar

Bu başlıkta müellifin eserindeki kendisinde mübhemlik ve garîblik durumu olmayan örnekler incelenmiştir. Burada ele alınan lafızlar, her iki konuda da eser telif eden alimlere göre mübhem veya garîb olarak alınıp izah edilmiş olabilir. Araştırmadaki amaçlardan birisi, ele alınan lafızların bu eserlerden incelenmesi değil; bu örnekleri müellifin; kendisinden istifade ettiğini söylediği Suyûtî’nin eserinden garîb ve mübhemleri ne derecede alıp almadığını ortaya koymaktır.

1. “مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ” “*Ceza gününün mâlikidir.*”⁵⁶ ayetindeki “يَوْم” ; örfte zamanın gün doğumu ile batımı arasındaki bölümüdür. Şeriatte ise, ikinci fecrin doğuşu ile güneşin batışı arasındaki zamandır. “الدِّينِ” ise şu anlamlara gelir: Bedel/karşılık, cezâ, hüküm, kazâ. Burada müfessirlerin dediği gibi en uygun mana şudur; “cezâ gününde bütün emir ve yetkilerin tek sahibi” demektir. “يَوْم” kelimesinin الدِّينِ lafzına muzâf edilmesi içeriğe en yakın olanıdır. Tıpkı “يوم الأَحزاب”⁵⁷ ve “يوم الفتح”⁵⁸ örneklerinde de görüldüğü üzere; olayların içeriğine en uygun izafe edilmesi gibi. Bunun özel olarak zikredilmesi; ya o günün büyüklüğünden ve korkunçluğundan veya içerisinde icra edilecek işin eşsizliğinden ve o gün meliklerle mülklerinin aralarındaki bağın tamamen kesilmesindedir. Zira o günde, Allâh’tan başka hiçbir mülk sahibi, kâdî ve cezâ verici yoktur. Okunuşu ise مَالِكِ şeklinde bir elif (ا) harfi ilavesiyledir.”⁵⁹ Debreli burada Bursevî’den aynen (birebir) alıntı yaparak “yevm” ve “din” lafızlarını açıklamıştır.

2. “لَا رَيْبَ فِيهِ” “*O kitap (Kur’an); onda asla şüphesizdir.*”⁶⁰ cümlesindeki “رَيْب” kelimesi “لَا”nın ismi olup haberi ise mahzuftur. Yani haberi ise “olmasında, meydana gelmesinde hiçbir şüphesizdir.” manasıdır. **Reyb**, asıl olarak “sende bir şüphesiz ortaya çıktığı zaman ‘beni bir şey şüphelendirdi’ manasındadır. Şüphesiz, nefsin endişe edip ızdırıp çekmesidir ki buna **Şekk** ismi

⁵⁵ Debreli, *Tavdihu’l-Mübhemât*, 3; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, I, 66. Burada Suyûtî Kur’ân meselleri ile ilgili sözleri el-Mâverdi’nin sözleri olarak nakletmiştir. Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 821.

⁵⁶ Fâtiha, 1/4.

⁵⁷ Mümin, 40/30.

⁵⁸ Secde, 32/29.

⁵⁹ Debreli, Vildan, *Tavdihu’l-Mübhemât*, 1; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, I, 15.

⁶⁰ Bakara, 2/2.

verilmiştir. Zira bu, ruhu sarsar, güven, huzur ve rahatlığı yok eder. Nitekim hadiste şöyle gelmiştir: Seni şüpheye düşüren şeyi bırak şüpheye düşürmeyi al.”⁶¹ Çünkü Şekk; Reyb (endişe, şüphe)dir. Sıdk ise gönül huzuru, rahatlığı ve tatmindir. Bu yüzden, içindeki felaket ve musibetlerden dolayı “Reybü’z-Zemân” bu anlamda söylenmiştir. (...) فيه لَا رَيْبَ فِيهِ cümlesindeki Reyb’in nefyedilmesinin anlamı nedir? sorusunun cevabı şudur: Cümlede Reyb insanlardan değil, el-Kitap’tan nefyedilmiş ve ayrıca kendisinde Reyb’in bulunmamasıyla nitelenmiştir, dolayısıyla emir anlamında haber olması da caizdir. O zaman mana “şüphe etmeyiniz” şeklinde olur, tıpkı *فِي الْحَجِّ وَلَا جِدَالَ* “Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur.”⁶² ayetindeki gibi. Bu ayetteki kelimelerin anlamı *فَلَا رَيْبَ* artık hacda kadına yaklaşmayın, *وَلَا فَسُوقَ* günah işlemeyin ve *وَلَا جِدَالَ* kavga etmeyin, demektir. *هُدًى* (لِلْمُتَّقِينَ) “O, müttakiler (sakinanlar ve arınmak isteyenler için bir yol göstericidir.” Bunun (لِلْمُتَّقِينَ) anlamı; “hem şimdi hem gelecekte takvâ ile muttasıf olanlar” demektir. Burada Hidayet her ne kadar mümin kafir herkese şamil ise de, müttakîlere tahsis edilmiştir. Çünkü, onun nurlarını onlar toplarlar, eserlerinden onlar faydalanırlar. Mana buna göredir. Nitekim “هُدًى لِلنَّاسِ” “O, daha önce de insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ile İncil’i indirmişti.”⁶³ ayetinde Hidayet bütün insanlar için kullanılmışken; burada ise müttakîlere tahsis edilmiştir.”⁶⁴

Müellif burada ayetteki peşpeşe gelen cümleleri uzunca bir açıklamaya tabi tutmuş, kelimelerin sözlük anlamlarını vermiş ve nahiv yönünden de incelemiştir.⁶⁵

3. “خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ” “Allâh, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir.”⁶⁶ “Burada **Hatm**’den maksat, onların (kafirlerin) nefislerinde öyle bir şekil oluşur ki; onlar küfür ve isyanları sevmeyi, iman ve taati kötülemediği bir alışkanlık/yaşam tarzı haline getirmişlerdir. Bütün bunlar kalplerine yerleştiği için hiçbir şekilde doğru bakıp sağlıklı düşünmezler. Bu yüzden asıl itibariyle kalpleri hiçbir uyarıdan etkilenmez ve hakkın nüfuz edemediği hale bir gelir. İşte bu duruma istiâre olarak Hatm ile ifade edilmiştir. Ortaya çıkan bu yapı/durum diğer ayetlerde de “طبع” ile ifade edilmiştir. Örnek: “أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَصَمَعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ” “İşte onlar, Allâh’ın; kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir.”⁶⁷ “وَلَا تُطِيعُ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا” “Kalbini bizi annaktan gafil kıldığımız ... kimselere boyun eğme.”⁶⁸ Ayetinde “إِغْفَالٌ” ile ifade edilmiştir. “وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً” “...kalplerini de katılaştırdık...”⁶⁹ ayetinde ise “إِفْسَا” (Kasvet) ile ifade edilmiştir.”⁷⁰

Müellif burada **Hatm** lafzını, aynı anlamı içeren başka ayetlerdeki lafızlarla açıklayan Bursevî’nin izahlarına yer vermiştir.

4. “فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ” “Bu durum devam ederken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı ve derhal tevbe etti.”⁷¹ “Ayetteki **Telakki’l-Kelimât**’ın manası; o kelimeleri alarak, kabul ederek, onların ilimlerini cemedip onlarla amel ederek karşılık verdi, demektir. Bu kelimeler ise şunlardır: “رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ” “(Âdem ile eşi) dediler ki: “Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”⁷² İbn Mes’ûd (ra)’dan şöyle rivayet edilmiştir: Allâh Taâlâ’ya en sevimli gelen söz, babamız Âdem’in hata işlediği zaman söylediği şu sözleridir: *Sühbânekellâhümme ve bihamdik*

⁶¹ Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünenü’l-Tirmîzî*, Tahkik: Beşşâr İvâd Ma’rûf, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1998, Sıfatü’l-Kıyâmet, 2518; Nesâî, Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünen-i Nesâî*, Tahkik: Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebu’l-Matbûâtü’l-İslâmî, Halep 1986, el-Eşribe, 5711.

⁶² Bakara, 2/197.

⁶³ Bakara, 2/185; Âl-i İmrân, 3/4.

⁶⁴ Debrelî, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 1-2; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, I, 30.

⁶⁵ Lügavî izahlar için bkz. Debrelî, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 3, 16; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, I, 69, III, 86.

⁶⁶ Bakara, 2/7.

⁶⁷ Nahl, 16/108.

⁶⁸ Kehf, 18/28.

⁶⁹ Mâide, 5/13.

⁷⁰ Debrelî, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 2; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, I, 47.

⁷¹ Bakara, 2/37.

⁷² A’râf, 7/23.

ve tebâra kesmük ve teâlâ ceddük lâ ilâhe illâ ente zalemtü nefsi fağfir li innehû lâ yağfirüzünûbe illâ ente. Yine Rasûlullâh'ın (sav) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Âdem (as) şöyle demiştir: Muhammed (sav) hakkı için beni affet! Allâh dedi ki: Nereden biliyorsun Muhammedi? O da: Beni yaratıp içime ruhundan üflediğinde gözlerimi açınca arşta *لا اله الا الله محمد رسول الله* yazılıydı; anladım ki o, Senin katında insanların en değerlisidir ve ben de onun ismini Senin isminle birlikte okudum. Onun şefaatiyle affolundu. Allâh Taâlâ'ya tevbe etti O da ona rahmetiyle ve tevbesini kabul ederek karşılık verdi.⁷³ Tevbenin aslı dönmektir. Tevbeyi kul yapınca ma'siyetten tâate dönmek anlamına gelir. Kelime Allâh Taâlâ için kullanılınca, O'nun kula azap etmekten mağfirete dönmesi kastedilir. Ayette sadece Âdem (as) zikredilmiştir. Çünkü Havvâ hükmen ona tabidir. Bunun için Kur'ân ve sünnette Havvâ için Nisâ kelimesi zikredilmiştir.⁷⁴

5. “حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ” “*Hâlbuki o iki melek, herkese: “Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız demeden, hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi.”*⁷⁵ “Yani önce ona (sihir öğrenmek isteyen) nasihat ederler, sihir yapıldığı takdirde küfre sokacağını söyleyip ondan nehyederler ve sonra da şöyle derlerdi: Biz, ancak Allâh'ın bir imtihanıyız, dolayısıyla kim bizden öğrendiğini yaparsa ve hakikatine inanırsa küfre girer; kim de bunu yaptıktan kaçınır veya bundan uzak kalmak veya onunla aldanmamak için yol ararsa iman üzere kalır. **Fitne**; denemek, sınamak demektir. Şöyle denilir; gerçeğini sahtesinden ayırmak için altını ateşe sokup denedim. **Fitne**, Allâh'tan da kuldanda sadır olan fiillerdendir. Mesela, imtihan, ma'siyet, öldürme, azap gibi kötü fiiller. Bazen fitne dinde olur, irtidât ve isyan edenlerin öldürülmesi, başkasının günahlara zorlaması gibi.”⁷⁶

6. “يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ” “*Sana (Allâh yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar.*”⁷⁷ “Bu ayet Rasûlullâh (sav) Allâh yolunda sadakaya teşvik ettiği zaman Bu esnada çok yaşlı ve çok malı olan Amr b. el-Cemûh: Malımızdan neyi infak edelim nereye verelim? diye sorunca nazil olmuştur.⁷⁸ Suyûtî bu ayeti mübhemler içine almamıştır.”⁷⁹

Debreli herhangi bir mübhemlik veya garib kelime olmamasına rağmen bu ayetteki cümleyi zikretmiş ve hiçbir yorum ya da açıklama yapmayı sadece ayetin nüzûl sebebinin nakletmiştir. Buradan onun, eserinde müphemlerden sadece Ulûmu'l-Kur'ân'ın bir şubesi olan Mübhemâtü'l-Kur'ân'ı aramayıp manasının kapalı olduğunu düşündüğü yerleri de hedeflediği söylenebilir. Zaten eserin çoğunluğunda bu durumu görmek mümkündür.

7. “فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ” “*Gök yarılıp da, kızarmış yağ renginde gül gibi olduğu zaman,*”⁸⁰ “Kırmızı gül renginde ve zeytinyağı gibi akıcı. Yani semâ; yağın aktığı gibi akacak, hararetinden kıpkırmızı cehennem olacak, inceliği ve erimesi yönünden de yağ gibi olacak.”⁸¹ Debreli burada açıkladığı kelimelerde mübhemlik ve gariblik olmadığı halde sadece ayette haber verilen olayın nasıl meydana geleceğine dair Bursevî'den alıntı yapmıştır.

8. “مُكَاةً وَتَصْدِيَةً” “*Onların Beytullâh yanındaki duaları da ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir...*”⁸² “*مُكَاةً* ıslık çalarak. Biri ıslık çaldığı zaman kullanılan *مكا يمو* fiilinden gelir. *تَصْدِيَةً*; Tasfik demektir. Yani iki eli birbirine vurup çarpmak alkışlamak.⁸³ Tıpkı bu zamanın çocukları Meşrutiyetçilerin yaptığı gibi. Zira onlar (meşrutiyetçiler) da, dindarlarla alay ediyorlar, alenen ve

⁷³ Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, Tahkik: Seyyid Zekeriyâ, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, Beyrut 1998, 48.

⁷⁴ Debreli, *Tavdîhu'l-Mübhemât*, 4; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 113-114.

⁷⁵ Bakara, 2/102.

⁷⁶ Debreli, *Tavdîhu'l-Mübhemât*, 5; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 193.

⁷⁷ Bakara, 2/215.

⁷⁸ Debreli, *Tavdîhu'l-Mübhemât*, 8; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 331.

⁷⁹ Bkz. Suyûtî, *İtkân*, 858.

⁸⁰ Rahmân, 55/37.

⁸¹ Debreli, *Tavdîhu'l-Mübhemât*, 51; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, IX, 302.

⁸² Enfâl, 8/35.

⁸³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, III, 343.

açıkta oruç yiyorlar, beş vakit namaz kılanlara gülüyorlar. Hatta bunların çoğu askeriyedeki subaylardır. Bunlar insanların namaz kılmalarına engel oluyorlar, irtidât edip dinden çıkıyorlar ve başlarına kafirlere mahsus şeyler giyiyorlar. Bunların şerrinden Allâh'a sığınırız. Müslümanlar ise onların bu hallerine sessiz kalıyorlar, memuriyetle müreffeh resmi alimler ise onlarla beraber oluyorlar. Müderrislerden fakir alimler ise her ne kadar onlara buğzetseler de onların zulümlerinden baskılarından korkmaktalar ve sadece onlara karışmamakla yetinmekteler. İşte bu sebepten dolayı Allâh bize açlık ve korku elbisesini giydirdi, tatlı nimetleri çekip aldı vatanımızı düşmanlar isti'lâ etti; akîbet ise meçhuldür. Allâh müslümanları kötü akîbetten korusun.”⁸⁴ Suyûtî bu lafızları garîb olarak saymamış ve eserinde zikretmemiştir.⁸⁵

Debreli Vildan bu ifadelerinde yaşadığı dönemin dini-siyasi ve toplumsal durumuna dair bir analiz ve gözlemini sunarak bir durum tespiti yapmaktadır. Çağının seküler gidişatına kapılan ve batı kültürüne meyilli bürokrasi aydınları ile bu gidişata ses çıkarmayan ulema grubunu; bu gidişata kapılanlar ve baskı veya zulüm korkusuyla sessiz kalanlar diye ikiye ayırıyor. Bu durum neticesinde Allâh'ın müslümanları da birtakım sıkıntılara düşürdüğünü tespitinde bulunuyor.

Müellifin Meşrûtiyeti ve İttihatçıları desteklediğine dair şu iddiaya da bu vesileyle değinmemiz gerekmektedir: “Vildan Faik Efendi’yi dönemin siyasi hadiselerine karışmak durumunda bırakan olayların merkezinde devletin yeni yönetim şekli olan Meşrutiyet’i benimsetmek için giriştiği faaliyetler geliyordu. Bu rejimin mimarı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’yle olan münasebetleri ve mensubu bulunduğu Arnavutların bağımsızlık mücadelesi sırasındaki tavrı devrinin siyasi hadiselerinde onu karşımıza çıkaran diğer olaylardı. Son dönem ulemasının ekserisi gibi o da yeni rejimi meşrulaştırmak için vaaz ve nasihat faaliyetlerinde bulunmuştur. Hem Meşrutiyet’i halka anlatmak hem de Arnavutların muhtemel bağımsızlık taleplerinin önünü almak için İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin görevlendirilmesiyle Arnavutluk yollarına düşmüştür.”⁸⁶

Onun Meşrûtiyeti anlatmak ve savunmak üzere görev aldığına dair araştırmalardaki bu iddiaların doğru olmadığı bizzat kendi sözlerinden ortaya çıkmış olmaktadır. Meşrûtiyetçilerin dini değerlere, ibadetlere ve müslümanlara karşı davranışlarını Mekke müşriklerin Kabe etrafındaki alkışlı ıslıklı ibadet şekillerine teşbih ederek çok ağır şekilde eleştirmiştir. Debreli Vildan Efendi’nin; zikrettiği baskılardan çekinerek açık şekilde söyleyemediği Meşrûtiyet karşıtlığını bu eserinde bir ayetteki mübhem ifadelerle yaptığı açıklamalar arasında dile getirmesinin, dönemindeki dindarlara olan baskıları ve bu baskıların hem kendisi hem de toplum üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

Burada müellifin bazı ahkâm ayetlerine yaptığı izahlardan da örnek vermek yerinde olacaktır.

9. “حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ” “*Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarcaya) kadar yiyin, için.*”⁸⁷ **Beyaz iplik**, gündüz beyazlığının ilk ortaya çıkan halidir. Bu beyazlık incecik bir iplik gibi olur sonra da yayılır. **Siyah iplik** ise; gündüzün ilk beliren beyazlığı yanında gecenin uzayan karanlığıdır. Çünkü doğu; sabah (fecd-i sâdik) ilk belirildiğinde sanki ufuk bölgesinde uzanmış ip gibidir. İşte bu esnada kendi tarafında geceden kalan bir karanlık da fecrdeki beyazlığa yapışık vaziyettedir. Bu siyahlık da sanki beyaz iplik yanında duran siyah iplik gibidir. Çünkü sabahın ışığı ancak gecenin karanlığı esnasında yarılıp söker ve ortaya çıkar. İşte bu iki durum da siyah ve beyaz ipliğe benzetilmiştir. Ayette geçen *مِنَ الْفَجْرِ* ifadesi beyaz ipliği açıklamaktadır ve sadece beyaz ipliğin açıklaması ile yetinilmiştir. O zaman şöyle mana takdir edilir: Fecrin beyaz ipliğinden gecenin siyah ipliği size belli oluncaya kadar. *حَتَّىٰ يَبَيِّنَ* ifadesi yeme, içme ve cinsel ilişkinin son vaktini bildirir. “*بَلِّغْ خُدُودَ اللَّهِ*.” “Bunlar, oruç ayetinin başından sonuna kadar Allâh'ın hükümleri Allâh'ın sınırlarıdır. **Hudûd**, hadd kelimesinin çoğuludur ve iki şey arasındaki engel

⁸⁴ Debreli, *Tavdihu'l-Mübbemât*, 20.

⁸⁵ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 319.

⁸⁶ Güldöşüren, Arzu, “Arnavutluk’tan İstanbul’a Bir Alim Portresi: Debreli Vildan Faik Efendi”, 126.

⁸⁷ Bakara, 2/187.

demektir. Burada Allâh Taâlâ'nın kullarına kanun olarak koyduğu ahkama bu kelime kullanılmıştır. Bunun sebebi de hükümlerin hak ile batıl arasında engel olması, onlara muhalefet etmeye ve onları aşır geçmeye mani olmasından dolayıdır. O halde; o sınırları bırakın aşır geçmeyi, onlara yaklaşmayın bile!.”⁸⁸

Burada Kur'ân'daki deyimsele ifadelerden biri olan “beyaz ipliğin siyah iplikten ayrılması” ifadesini de açıklamıştır.

10. “ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ” “Boşanmış kadınlar kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler...”⁸⁹ Yani “üç Kurû” müddeti bitinceye kadar evlenmeyin.” القُرُوءِ kelimesi قرء kelimesinin çoğuludur ve bu kelime Arap dilinde ezdâd (iki zıt anlamlı) kelimelerdendir. Yani hem “hayız” hem de “hayızdan temizlik” anlamına gelir ve ikisi de gerçek anlamdadır. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve arkadaşları bu kelimeye, “hayız” anlamını; İmam Şâfiî (ö.204/820) ise “temizlik” anlamını vermişlerdir. Her ikisinin de icthad delilleri ve ihtilafın faydaları usul ve tefsir kitaplarında zikredilmiştir.”⁹⁰ Debreli Vildan burada konuya dair kaynak zikretmemiş ve ‘usul ve tefsir kitaplarında zikredilmiştir.’ şeklinde yuvarlak bir ifade kullanmıştır. Ayrıca müellif Ahkâm ayetlerindeki izahlarında mezheb imamlarının görüşlerini aldığı nadiren görülmüştür. Bazılarında ise -burada olduğu gibi- bir iki mezhebin görüşüne yer vermiştir.

Suyûtî bu örneklerdeki lafızların hiçbirini *İtkân*'ındaki ne garibler ne de mübhemler içinde zikretmemiştir.⁹¹

b) Garib Lafızların Açıklandığı Yerler

Bu başlık altında müellifin garib lafızları izahı için Bursevî'den aldığı açıklamalar aynı zamanda Suyûtî'nin *İtkân*'ından da incelenmiştir.

1. “مَلَّةٌ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا” “De ki: “Hayır! Biz, hanif olan İbrahim'in dinine uyarız.”⁹² Ayetteki حَنِيفًا ‘her türlü batıl dinden uzak durup hak dine yönelen, Yahûdilikten ve Hıristiyanlıktan yüz çeviren’ demektir.”⁹³ Halbuki Suyûtî bu kelimeyi garib kelimeler arasında alıp ‘haci’ anlamını vermiş,⁹⁴ Debreli ise burada *İtkân*'a başvurmamıştır.

2. “وَأَخْبِتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ” “İnanıp da güzel işler yapan ve Rablerine gönülden boyun eğenlere gelince,...”⁹⁵ “الإخبات ; hudû’ ve huşû’ demektir ve ل harf-i cerri ile şöyle kullanılır: أَحْبَبْتُ لَ . Fakat ayette ise إلى harfi ile kullanılmıştır. Bunun sebebi de İtmî'nân ve inkıta manasını içermektir. O zaman mana şöyle olur: Allâh'a ibadette tam tatmin ve sükûnet içinde olunuz, huşû ve tevâzu göstererek ibadette mâsivâ ile ilişkiyi tamamen kesiniz.”⁹⁶ Burada Bursevî'nin sûfi bir izahını nakleden müellifin, tüm eserinde ilk defa böyle bir açıklamasına rastlanmaktadır. Suyûtî ise İhbât lafzını garib kelimeler içinde zikredip ayetteki bu cümleyi “Korkunuz!” şeklinde izah etmiş⁹⁷ fakat müellif bu açıklamayı almamıştır.

3. “وَفَارَ النَّوْرُ” “Nihayet emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca (sular coşup taşınca) Nûh'a dedik ki:...”⁹⁸ “Tennûr, Arapça'ya geçen ve Arapçalaşan yabancı bir isimdir, fırın demektir ve cumhurun görüşüdür. Bunun içinden su çıkar fişkirır, Nûh'a şöyle denildi: Eğer Tennûr'daki suyun çekilip kurduğunu görürsen hemen yanındakileri de alıp gemiye bin! Nûh'un karısı suyun çekildiğini

⁸⁸ Debreli, *Tavdîhu'l-Mübhemât*, 7-8; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 300-301.

⁸⁹ Bakara, 2/228.

⁹⁰ Debreli, *Tavdîhu'l-Mübhemât*, 9; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 353.

⁹¹ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 312, 319, 337, 857-859, 864.

⁹² Bakara, 2/135.

⁹³ Debreli, *Tavdîhu'l-Mübhemât*, 6; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 241.

⁹⁴ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 314.

⁹⁵ Hûd, 11/23.

⁹⁶ Debreli, *Tavdîhu'l-Mübhemât*, 22; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, IV, 114.

⁹⁷ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 321.

⁹⁸ Hûd, 11/40.

haber verince o da gemiye bindi.”⁹⁹ Suyûtî “ وَفَارَ التَّنُّورُ ” ifadesindeki sadece Tennûr kelimesi yerine cümleye “kaynaktan fişkırdı”¹⁰⁰ anlamını vermiş fakat Debreli bu izahı almamıştır.

4. “...Eğer Allâh, bir kısım insanları (kötülüklerini) diğer bir kısmını ile defedip önlemeseydi, mutlak surette, içlerinde Allâh’ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır giderdi...”¹⁰¹ “**Salavât**, Mûsâ (as) dönemindeki Yahûdilerin kiliseleridir. Çünkü buralara içinde namaz kılındığı için bu isim verilmiştir. Bazıları da şunu demiştir: Bu kelime, İbrance Salûssâ kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir ve onların dilinde Namazgâh (Musallâ) manasındadır.”¹⁰² Müellifin İbrance’den geçerek Arapçalaştığını söylediği bu kelimeyi Suyûtî garîbler içerisine almamıştır.¹⁰³

Debreli hem bu iki örnekte hem de eserindeki çeşitli yerlerde, bazı cümle ve kelimeleri açıklarken Bursevî’den Farsça izahlar da almıştır.¹⁰⁴

“...Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor...”¹⁰⁵ “Gece ile gündüz birbirinin üzerini kapatıp bürürler tıpkı elbisenin, giyen kişiyi örtüp sarmaladığı gibi.”¹⁰⁶ Suyûtî يَكْوُر kelimesini “yükleyen” diye izah etmiş¹⁰⁷ ama Debreli bu anlamı almamıştır.

c) Mübhemlerin Açıklandığı Yerler

Müellifin eserindeki açıklama yaptığı yerlerde mübhemâttan iki şeyi hedeflediği görülmüştür: Birincisi, ıstılah anlamındaki mübhemler. İkincisi de müellife göre anlamları kapalı ve anlaşılması zor lafızlar; ki bunlarla ilgili örnekler, “**Mübhemlik ve Garîblik Olmayan Yerlere Yapılan İzahlar**” başlığı altında incelenmişti. Bu başlık altında ise ıstılahi anlamdaki mübhemler örneklerle ele alınacaktır.

1. “أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” “kendilerine nimet verilenler”¹⁰⁸ cümlesini “ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ ” “...işte onlar, Allâh’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddîkler, şehidler ve salih kişilerle beraberdir.”¹⁰⁹ ayeti açıklamaktadır.¹¹⁰ “الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” ise haklarında Allâh’ın “مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ” “Onlar, Allâh’ın lânetlediği ve gazap ettiği (...) kimselerdir.”¹¹¹ buyurduğu Yahudilerdir. “الصَّالِّينَ” ise, haklarında “قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا” “Daha önceden sapan, birçoklarını saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluma uymayın.”¹¹² buyrulan Hıristiyanlardır.”¹¹³ Müellif, eserinin çoğu yerinde Bursevî’nin cümlelerini birebir aktarıırken burada ise onun tefsirinden aldığı bilgileri kendi cümleleriyle ifade etmiştir.¹¹⁴

2. “رَجُلٌ يَسْعَى” “Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi...”¹¹⁵ “Bu adam, alimlerce meşhur Habîb en-Neccâr’dır.”¹¹⁶ Debreli burada رَجُلٌ mübhem kelimesini aynı bilgiyle açıklayan Suyûtî’yi zikretmemiştir.¹¹⁷

⁹⁹ Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 22-23; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, IV, 114.

¹⁰⁰ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 321.

¹⁰¹ Hacc, 22/40.

¹⁰² Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 34; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, VI, 39.

¹⁰³ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 327.

¹⁰⁴ Farsça izahları bkz. Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 22-23-24-25-26, 34.

¹⁰⁵ Zümer, 39/5.

¹⁰⁶ Debreli, 37; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, VIII, 73.

¹⁰⁷ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 333.

¹⁰⁸ Fâtiha, 1/7.

¹⁰⁹ Nisâ, 4/69.

¹¹⁰ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, I, 22.

¹¹¹ Mâide, 5/60.

¹¹² Mâide, 5/77.

¹¹³ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, I, 24.

¹¹⁴ Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 1.

¹¹⁵ Yâsîn, 36/20.

¹¹⁶ Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 35; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, VII, 383. Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 862.

¹¹⁷ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 863.

3. “ فَأَقْبَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ ” “*Karısı çılgılık atarak geldi...*”¹¹⁸ “Sâre durumunu şiddetli bir çılgınlıkla arzetti.”¹¹⁹ Debreli burada امْرَأَتُهُ lafzını Sâre olarak zikrederken Suyûtî bunu mübhemât içine almamıştır.¹²⁰

4. “ شَانِيكَ ” “*Asıl soyu kesik olan, şüphesiz sana hınç besleyendir.*”¹²¹ “Sana buğzedip düşmanlık yapan.”¹²² Burada hem Bursevî hem de Suyûtî kastedilen şahıs için Âs b. Vâil; ayrıca Ebu Cehl, Ukbe b. Ebî Muayt¹²³ gibi isimleri sayarken Debreli sadece “Sana buğzedip düşmanlık yapan” şeklinde kelimenin anlamını vermekle yetinmiştir. Bu da onun; eserinde mübhemlerden şahıs, mekan veya topluluk isimlerini değil, çoğunlukla anlamı kapalı lafızları izah ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

5. “ عَنْ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ خَاضِرَةَ الْبَحْرِ ” “*Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor...*”¹²⁴ “Ayetteki الْقَرْيَةِ، Tûr ile Medyen arasındaki Eyle denilen bir şehirdir. Araplar, şehre Karye adını verirler. خَاضِرَةَ الْبَحْرِ Denize yakın, deniz sahilinde.¹²⁵ أَصْحَابُ الْحَجْرِ “*Andolsun, Hicr halkı da peygamberleri yalanlamıştı.*”¹²⁶ الْحَجْر، Sâlih peygamberin kavminin yaşadığı yer adıdır. Bu kavim Medine ve Şam arasındaki Vâdil-Kurâ yakınlarında bir yerde meskûn Araplar’dır. Sâlih (as), içlerinde en seçkin/faziletli bir nesepten olup Allâh Taâlâ onu onlara peygamber olarak gönderdi.”¹²⁷

Debreli burada mübhem mekan ismi **Karye**’nin neresi olduğunu ve **Hicr Ashabi**’yla ilgili açıklamalarını Bursevî’den nakletmiştir. Ancak Suyûtî her iki lafzı da eserindeki Mübhemât bölümüne almamıştır.¹²⁸

C) Hiç Kaynak Göstermediği Yerler

Bu başlık altında verilen örnekleri hem Bursevî tefsirinden hem de Suyûtî’nin *İtkân*’ından inceledik. Sonuçta Debreli’nin yaptığı bazı izahlarda hiç kaynak göstermediği tespit edilmiştir.

1. “ شَعَائِرِ ” “*Şüphe yok ki, Safa ile Merve, Allâh’ın koyduğu nişanlardandır.*”¹²⁹ شَعَائِرِ، alâmet manasına gelen şâire’nin çoğuldur ve o zaman anlam şöyle olur: Allâh’a tâatin alametleridir. Çünkü Allâh Taâlâ bütün vakfe yerleri, sa’y yerleri ve kurban kesme yerlerini Kendisine tahsis edilmiş ibadetler olduğunu bilmemiz için alâmet kılmıştır. Rivayete göre bunlar (Safâ ve Merve); Cennetten iki kapıdır, duaların kabul edildiği yerlerden iki yerdir, buralarda 70 bin nebînin kabri vardır ve o ikisini sa’ yetmenin yetmiş rekat namaz sevabı vardır.”¹³⁰

Bu rivayetlere dair ne Debreli ve ne de alıntı yaptığı Bursevî herhangi bir kaynak göstermemiştir. Ayrıca müellif konuyla ilgili Bursevî’den alıntı yaparken bazı kısaltmalar da yapmıştır.

2. “ يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ ” “*Ey Meryem! Rabbine ibadet et.*”¹³¹ “Yani namazda kıyam et, kıyamı da uzunca yap. **Kunût**; kıyâmı, rukûyu ve secdeleri uzatmak demektir.”¹³² Müellif bu izahı Bursevî’den alıntı yaparken; “Denildi ki Meryem’e bu şekilde emredilince namazda öyle bir kıyama durdu ki

¹¹⁸ Zâriyât, 51/29.

¹¹⁹ Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 50; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, IX, 162-163; Suyûtî, *el-İtkân*, 864.

¹²⁰ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 864.

¹²¹ Kevser, 108/3.

¹²² Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 58; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, X, 525.

¹²³ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 865.

¹²⁴ A’râf, 7/163.

¹²⁵ Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 18; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, III, 264.

¹²⁶ Hicr, 15/80.

¹²⁷ Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 26; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, IV, 482.

¹²⁸ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 859-860.

¹²⁹ Bakara, 2/158.

¹³⁰ Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 7; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, I, 262-263.

¹³¹ Âl-i İmrân, 3/43.

¹³² Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, II, 32.

ayakları şişti ve kanlar aktı.”¹³³ şeklindeki bilgilere ise herhangi bir kaynak göstermemiştir. Halbuki bu Kur’ân kıssasındaki detay bilgiyi aktaran rivayet sahih tefsir kaynaklarında zikredilmiştir.¹³⁴

3. “وَيَذَرُكَ وَالْهَيْكَلُ” *Firavun’un kavminden ileri gelenler dediler ki: Musa’yı ve kavmini, seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarırsınlar diye mi bırakacaksın?...*”¹³⁵ “Seni ve ilahlarını terk etsinler. Bazı tefsirlerde¹³⁶ şöyle geçer: Firavun kendi heykelini yapmış ve halkına: Ben sizin en büyük rabbinizim demiş ve bu heykele tapmalarını emretmiştir.”¹³⁷

4. “عاقِرٌ” “...Karım ise *kısırdır...*”¹³⁸ “Gençliğinden beri doğurmayan. **Âkır**, hem erkek ve hem de kadınlarda olur ki bunların çocuğu olmaz. Bazı müfessirlerin tercihine göre Zekeriya’nın (as) karısı 98 yaşındaydı.”¹³⁹

Son örnekleri incelediğimizde müellifin, yaptığı açıklamalarda hem kendisinin hem de alıntı yaptığı Bursevî’nin bazı tarihi bilgiler için hiçbir kaynak göstermediği ortaya çıkmaktadır.

5. “{كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ} {الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ}” “*Nitekim biz kendi kitaplarını parçalara ayıranlara da (kitap) indirmiştik. Ki onlar, (bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr ederek) Kur’an’ı da parça parça edenlerdir.*”¹⁴⁰ “Bunlardan murad, Yahûdi ve Hıristiyanlardır. عِضَةٌ kelimesi عِضَةٌ kelimesinin çoğuludur ve fırka, parça demektir, kelimenin aslı ise عِضَةٌ’dür. O zaman mana şöyle olur: Kur’ân’ı hak ve batıl diye iki kısma ayırmışlar ve şöyle diyorlardı: Kur’ân’ın Tevrat’a ve İncil’e uyan kısımları hak; uymayan muhalif olan yerleri de batıldır.”¹⁴¹

Müellif burada ne Bursevî’den ne de Suyûtî’den alıntı yapmamış ve bu yorumları nereden aldığına dair bir kaynak da göstermemiştir.

6. “كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ.” “*Göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kuşların Allâh’ı tesbih ettiklerini görmez misin? Her biri kendi duasını ve tesbihini (öğrenmiş) bilmiştir...*”¹⁴² “Semâvât ve Arz ehlinden her biri Allâh’ın ilhamıyla tesbihini ve Allâh’ı tenzihini kesinlikle bildi.”¹⁴³

7. “إِذَا تَمَنَّى أَلْفَى الشَّيْطَانَ فِي أُمَّيَّتِهِ.” “*Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın...*”¹⁴⁴ “Bir rasûl bir ayet okusa veya bir hadis söylese şeytan onun kiraatine veya hadisine batıl şeyler vesvese verir. Fakat Allâh Taâlâ şeytanın sokmaya çalıştığı küfür sözlerini iptal ve izale eder.”¹⁴⁵ Müellif bu iki açıklamasında da herhangi bir kaynak vermemiştir.

8. “وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ.” “*Şehirde dokuz kişilik bir çete vardı.*”¹⁴⁶ “Bu şehir; Hicaz – Şâm arasında bulunan Semûd kavminin yurdu ve memleketidir. Bu **dokuz kişilik çetenin** isimleri bazı tefsirlerde sayılmıştır.”¹⁴⁷ Burada Debreli “تِسْعَةُ رَهْطٍ” ifadesini “bu şahısların isimleri bazı tefsirlerde sayılmıştır.” cümlesiyle isim vermeden açıklarken; Bursevî bu isimleri iki farklı rivayetle

¹³³ Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 11.

¹³⁴ Bkz. Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, I-XXV, Tahkik: Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, Merkezü’l-Buhûs ve’d-Dirâsâti’l-Arabîyye ve’l-İslâmiyye, 1. bsk., Kahire 2001, V, 398-399; İbn Kesir, İmâdüddîn Ebu’l-Fidâ İsmâil ed-Dimaşkî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I-XV, Mustafa es-Seyyid Muhaamed vd., Müessesetü Kurtuba, 1. Bsk. Kahire 2000, III, 61.

¹³⁵ A’râf, 7/127.

¹³⁶ Burada Bursevî adını vermeden “bir Farsça Tefsirde” demiş fakat, Debreli bu cümleyi “Bazı tefsirlerde” şeklinde ifade etmiştir.

¹³⁷ Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 17; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, III, 215.

¹³⁸ Meryem, 19/5.

¹³⁹ Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 29; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, V, 314.

¹⁴⁰ Hicr, 15/90-91

¹⁴¹ Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 26.

¹⁴² Nûr, 24/41.

¹⁴³ Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 36.

¹⁴⁴ Hacc, 22/52.

¹⁴⁵ Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 34.

¹⁴⁶ Neml, 27/48.

¹⁴⁷ Debreli, *Tavdîhu’l-Mübhemât*, 29; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, VI, 356.

nakletmektedir. Suyûtî ise bu kişilerin isimlerini vermiştir.¹⁴⁸ Şu durumda Debreli mübhem *المدينة* kelimesini, mekan tarifi yaparak anlatmış, fakat “dokuz şahsın” isimlerine her iki kaynakta da geçmesine rağmen açıklamasında yer vermemiştir.

V. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Buraya kadar Debreli Vildan’ın eserinden yapılan aktarımlara baktığımızda onun eseri ve metoduyla ilgili bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Müellifin eserinde, Mübhemâtü’l-Kur’ân kapsamına giren kelime ve cümlelerde açıkça belirtilmeyen şahıslar, mekan, topluluk isimleri gibi tespitlerinin çok fazla olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte çoğunlukla manası kapalı ve anlaşılması zor kelimeleri ve cümleleri açıklamıştır.

Müellif mübhem ve garîb lafızları açıklarken bu kelimelerin hangisinin mübhem veya garîb olduğuna dair bir belirleme ve tasnif yapmamış; seçtiği yerleri Kur’ân’daki süre sıralamasına göre izah etmiştir.

Eserde iktibasta bulunduğu *İtkân* ve *Rûhu’l-Beyân*’daki bilgilerin dışında kendi görüş ve yorumlarını da kattığına pek rastlanılmamıştır. Hatta eserin çoğunluğunu Bursevî’nin tefsirinden birebir alıntı yaparak oluşturmuş denilebilir. Bu yönden müellifin eserinin bir orijinalliğe sahip olmadığı söylenebilir.

Debreli Vildan’ın özellikle Mübhemât ve Garîbu’l-Kur’ân gibi konularda bu iki alanla ilgili telif edilen eserler varken neden Tasavvufî bir tefsiri kaynak olarak seçmiş olduğuna dair herhangi bir açıklaması da yoktur. Bazı yerlerde Bursevî’den çok az da olsa sûfî izahlar aktardığı görülmüştür.

Müellif eserin girişinde Suyûtî’nin *İtkân*’ına da başvurduğunu söylediği halde, açıklama yaptığı bazı yerlerde konuyla ilgili *İtkân*’da açıklamalar bulunmasına rağmen bunları almadığı görülmüştür. Ayrıca zaman zaman ne Bursevî’den ne de Suyûtî’den alıntı yapmadığı ve bu yorumları nereden aldığına dair bir kaynak da göstermediği tespit edilmiştir.

Kelime izahı yaparken Arap dilinde sarf-nahiv bilgileri ile edebî konulardaki izahlara yer vermiş ve kelimenin hem sözlük hem de ıstılah anlamlarına başvurmuştur. İncelediği kelimelere bazen tek kelimeyle anlam verdiği gibi bazen de uzunca açıklamalar yapmıştır. Bu bağlamda eserini Arapça yazmış olmasına rağmen bazı kelime veya cümle izahlarında Bursevî’den Farsça açıklamalar da aktarmıştır.

Debreli Vildan yaptığı bir açıklamada ayetin içeriği ile yaşadığı dönemin dini, siyasi olayları ve toplumun durumu arasında ilişki kurmuş, izahlarını kendi dönemine yansıtmıştır. Buradan da, hakkında bir siyasi hareketin savunucusu olduğu iddiasının bizzat kendi ifadeleri ile reddedilmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu tespit, eserin orijinal yönlerinden birisi olarak görülebilir.

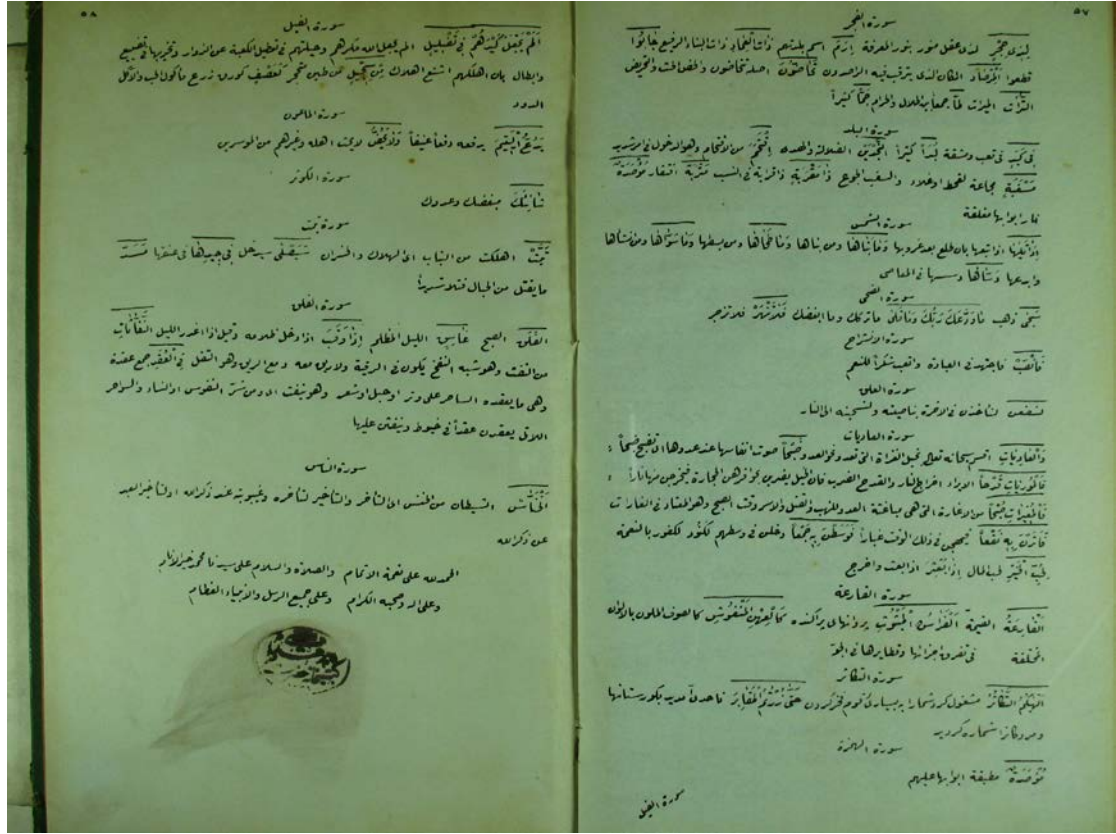
Eserin çeşitli yerlerinde “bazı tefsirlerde geçtiği gibi” cümlesini kullanmış fakat bunların hangileri olduğunu açıklamamıştır. Ahkâm ayetlerini izah ederken ise mesela, boşanmış kadınların iddet süresini belirten “Üç Kurû” meselesinde sadece Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî’nin görüşleri dışında başka bir mezhebin görüşünü aktarmamıştır. Ayette sadece mana kapalılığı olan kısma dair gerekli açıklamaları yapmakla yetinmiştir.

Sonuç olarak Debreli’nin bu eserine, anlaşılması zor ve kapalı gördüğü kelimelerle cümlelerin anlamlarını derlediği küçük çaplı bir Kur’ân sözlüğü denilebilir.

VI. ESERDEN ÖRNEK SAYFALAR

Burada eserin başından, ortasından ve sonundan birer sayfa örnek olarak verilmiştir.

¹⁴⁸ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 862.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *Müsned*, Tahkik: Şuayb Arnaûd, Müessesetü'r-Risâle, 1. bsk. Beyrut 2001.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, I-X, el-Matbaatü'l-Osmâniyye, Dersâdet 1230.

Birişik, Abdülhamit – Muhammed, Hüseyin Abdülhadî, “*Mübhemâtü'l-Kur'ân*” Diyanet İslam Ansiklopedisi, I-XXXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

Belensî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *Mübhemâtü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Osman, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2013.

Cerrahoğlu, İsmail, “*Garibu'l-Kur'ân*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, I-XXXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 27. bsk., Ankara 2015.

Debreli, Vildan Fâik Efendi, *Tavdîhu'l-Mübhemât fî mâ verade fi'l-Kur'ân mine'l-Kelimat*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Aziz Mahmud Hüdâyî koleksiyonu Tefsir No: 68/125.

Elmalı, Hüseyin-Arslan, Şükrü, “*Garib*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, I-XXXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

Güldöşüren, Arzu, “Arnavutluk'tan İstanbul'a Bir Alim Portresi: Debreli Vildan Faik Efendi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 48, İstanbul 2015.

Güldöşüren, Arzu, “*Vildan Fâik Efendi*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, I-XXXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1414.

İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-XV, Mustafa es-Seyyid Muhaamed vd., Müessesetü Kurtuba, 1. bsk. Kahire 2000, III, 61.

Kandemir, M. Yaşar, “*Garibu'l-Hadis*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, I-XXXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

Komasyon, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 26. bsk., Ankara 2012.

Mardin, Ebu'lulâ, *Huzur Dersleri*, II-III, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966.

Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 7. bsk, İstanbul 2008.

Müslim, İbnü'l-Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî, *Sahîh*, Tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut (tarih yok).

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünen-i Nesâî*, Tahkik: Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmî, Haleb 1986.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, Tahkik: Seyyid Zekeriyâ Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl, Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, Beyrut 1998.

Özel, Mustafa, “Debreli Vildan Fâ'ik ve el-Multekât fî usûli't-tefsîr ”, *İslâmiyât* II, Ekim-Aralık 1999, sy: 4.

Özel, Mustafa, “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler I”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2002, sy. XV.

Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, ed-Dâru'ş-Şamiyye, 1. bsk., Beyrut 1992.

Sula, Murat, “Debreli Vildan Faik ve Teshilu'n-Nahv'i”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/XXIX.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Mütevellî Mansûr, Mektebetü Dâri't-Türâs, 1. bsk., Kahire 2009.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXV, Tahkik: Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1. bsk., Kahire 2001.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Süneni't-Tirmizî*, Tahkik: Beşşâr İvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 3. bsk, Mektebetü Dâri't-Türâs, Kahire 1984.